

Проанализированы основные теоретические подходы зарубежных и отечественных ученых относительно проблемы угрозы демократии («искажения демократии», «невыполнение обещаний демократии», «угрозы демократии», «хрупкость современных демократических режимов»). Определено, что к основным угрозам демократии в Украине следует отнести: незавершенность административной реформы; коллизии в законодательстве; низкая социальная мобильность; низкий уровень развития экономики; неспособность влиять на власть; низкая эффективность демократических механизмов отбора институтов власти; социальная апатия; «синдром неопределенности».

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2015

УДК 321.6/8:061.2 (477)

Стоцький В. В., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ЯК СТАНУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглядаються основні підходи до аналізу політичної стабільності в контексті демократичної політичної системи. Наводяться відомі моделі сучасного суспільства, розроблені зарубіжними фахівцями. Розкривається саморганізаційний потенціал, властивий будь-якій складній динамічній системі, який спрацює в екстремній ситуації і забезпечує стабільність політичної системи. Показано, що взаємодія соціального середовища з інституційною системою становить динаміку політичного процесу.

Політичні системи демократичного типу розуміються синергетикою, як відкриті системи, що засвоюють зовнішні дії і знаходяться в процесі зміни і оновлення. Центром синергетичного підходу є флуктуації, під якими розуміються випадкові відхилення значень від їхніх середніх показників, які характеризують стан рівноваги політичної системи. Наявність флуктуації свідчить про хаос на мікрорівні політичної системи. У процесі функціонування системи, завдяки дії позитивних зворотних зв'язків, що забезпечуються суспільством, флуктуації посилюються. Флуктуації можуть виявитися такими сильними, що виникає беззворотність розвитку. Таким чином, попередній стан політичної системи або якісно змінюється (народжується нова структура, політичний порядок, що ґрунтується на новій диференціації елементів системи), або взагалі руйнується.

Така невизначеність майбутнього розвитку отримала назву «точка біфуркації», це точки розгалуження можливих шляхів еволюції політичної системи. Зона біфуркації характеризується принциповою непередбачуваністю, від якої залежить, чи стане розвиток політичної системи хаотичним або виникне нова, більш впорядкована структура, що зможе забезпечити підтримку суспільства. Вибір політичної системи того або іншого шляху для виходу з точки біфуркації залежить від дії флуктуації. А дія флуктуації забезпечується діяльністю конкретних людей – політичних лідерів, громадського активу тощо. Саме конкретні персоналії змушують політичну систему набувати нових системних якостей. Вибір шляху здійснюється ними, виходячи з індивідуальних переваг і установок. Тому для розвитку демократії важливо, щоб погляди політичних лідерів знаходили підтримку в суспільстві.

Більшість представників цього загальнонаукового напрямку стверджують, що для процесу політичної еволюції корисними є «епохи смуту», політичної нестабільності, що періодично повторюються. Такі періоди небезпечні для функціонування політичної системи, проте вони обумовлюють спонтанну самоорганізацію, яка породжує нові соціальні структури, що просувають еволюційний розвиток системи і створюють новий порядок [1, с. 220–221].

Отже, синергетична методологія розкриває самоорганізаційний потенціал, який має будь-яка складна динамічна система, що працює в екстремних ситуаціях і забезпечує стабільність політичної системи. Самоорганізаційний потенціал розкривається у підвищенні активності і громадської участі суспільства в періоди системної кризи, коли саме громадськість може забезпечити можливість стабільного розвитку політичної системи.

У даному контексті аналіз концептуальних основ політичної стабільності потребує і розгляду теорії структурного функціоналізму. Даним підходом найчастіше послуговується політична наука, оскільки неможливо проводити політологічний аналіз без урахування поглядів на стабільність політичної системи його провідних представників. Структурно-функціональний підхід до інтерпретації стабільності політичних систем був запропонований американськими політологами Толкотом Парсонсом, Робертом Кінгом Мертоном, Девідом Істоном, Сеймуром Ліпсетом, Габрієлем Алмондом та іншими. Так, Т. Парсонс є засновником теорії дії, яку він сформулював, систематизуючи накопичений досвід дослідження соціальних систем та спираючись на дослідження Спенсера, Дюркгейма, Вебера, Парето. В теорії дії учений акцентує увагу на процесі утворення стійких сукупностей моментів поведінки. Так виникає відома модель суспільства Т. Парсонса, що

складається із взаємозв'язаних, відкритих систем дії, які постійно підтримують складний порядок завдяки обміну із зовнішнім середовищем. Для продовження свого існування всі підсистеми суспільства повинні задовольняти чотирьом системним потребам або функціонально необхідним умовам: адаптації, цілеспрямованості, інтеграції і латентності. Внутрішня стабільність політичної системи і відношення її рівноваги із зовнішнім середовищем забезпечуються завдяки цим функціональним вимогам.

Поняття «стабільність» використовується як характеристика структури і тотожне більш специфічному поняттю стабільної рівноваги. «Система стабільна або знаходиться у відносній рівновазі, якщо відношення між її структурою і процесами, виявляються незмінними» [2, с. 468]. Таким чином, стабільність – це процес взаємообміну «входів» і «виходів» між елементами політичної системи, тобто між системою та її оточенням. Принципова відмінність даної моделі стабільності від статичного її розуміння полягає в тому, що за політичною системою визнається здатність досягати стану рівноваги в точці, що відрізняється від первинного положення.

У політичній системі Т. Парсонс розрізняє два види процесів, здатних забезпечити її адаптацію до зовнішніх умов і зберегти свої межі. Це інтеграційні і регулюючі процеси, які характеризуються компенсаторний характер. Їхніми функціями є забезпечення і відновлення рівноваги після обурень і забезпечення неперервності у відтворенні суспільства.

Важливим стабілізуючим механізмом Т. Парсонс вважає «соціальний контроль», або дії влади, санкції, інституціональне середовище. Головним завданням соціального контролю є забезпечення рівноваги політичної системи в ситуації недостатньої інтеграції цінностей та норм суспільства. Головною ланкою соціального контролю є діяльність соціально-психологічних механізмів, що ізолюють або обмежують колективні прояви соціальної девіації. Велике значення у коректуванні відхилень функціонування політичної системи мають політичні інститути. Використовуючи владний ресурс, вони підтримують нормативний стан системи і згаджують конфлікти. Стійкість інституційного комплексу, тобто Вперше представники даного напрямку актуалізують такі поняття як «громадська культура» і «громадська свідомість» як фактори забезпечення стабільності політичних систем. Таким чином, Т. Парсонс запропонував механізми, що забезпечують збереження політичного порядку в суспільствах, що характеризуються динамічним розвитком та складною самоорганізацією.

Іншим яскравим і послідовним функціоналістом, що успішно відстоював основні положення Т. Парсонса, є американський соціолог Роберт Кінг Мертон. Він увів поняття «дисфункція», яке визначав як наявні наслідки, що зменшують пристосованість та єдність системи. На його думку, воно також відображало можливі варіанти «відхилень у поведінці», що ведуть до зміни рівноваги політичної системи. Завдяки цим категоріям центром уваги функціоналістів стає напруженість і суперечності у системній структурі. Р. Мертон критикував тих, хто затвердив у функціоналізмі «допущення функціональної єдності суспільства» і положення про «функціональну необхідність». Учений вважав, що всі інституціональні форми сприяють розвитку суспільства і наполягав на тому, що для виконання важливих функцій політичної системи завжди повинні бути альтернативні форми. Такими альтернативами у політичній сфері є різні варіанти недемократичного суспільства, або різні моделі самої демократії.

Значний внесок у розробку поняття динамічної стабільності також зробив відомий канадський політолог Девід Істон. Він здійснив поєднання «макросистемної» основи з біхевіористським способом вивчення політичної поведінки та збору емпіричних даних про неї. У своїх працях Д. Істон намагався вибудувати цілісну теорію, що ґрунтується на вивченні «прямих» і «зворотних» зв'язків між власне політичною системою та її зовнішнім середовищем. Канадський учений у 1953 році вперше обґрунтував концепцію політичної системи як складної відкритої поведінкової системи, що самоадаптується і в якій вдало застосовував запозиченні кібернетичні принципи «чорної скрині» і «зворотного зв'язку».

Д. Істон критикував пануючі в західній політичній науці моделі політичної стабільності, що ототожнюються із рівновагою системи. Він зауважував, що система може мати інші цілі, окрім досягнення тієї або іншої точки рівноваги. Система не завжди реагує на зовнішні подразники лише шляхом коливання. Навпаки, політична система, що володіє адаптаційними механізмами, може досить ефективно справлятися з подразниками, змінюючи своє оточення таким чином, щоб взаємодія між нею і оточенням не призводила до зростання напружності. Д. Істон стверджував, що «для будь-яких соціальних систем, включаючи політичні, адаптація є чимось більшим, ніж просте пристосування до системних змін» [3, с. 634–637]. Адаптація, в основі якої знаходиться механізм «гомеостатичної рівноваги» включає різноманітні дії, за допомогою яких відбувається модифікація і здійснюються фундаментальні зміни політичної системи. У результаті система може успішно амортизувати будь-які «стресові» для неї дії. Таким чином,

можна зробити висновок про те, що важливим стабілізаційним компонентом політичних систем є механізм адаптації.

Продовжуючи вивчення досягнень американського суспільствознавства у вирішенні проблеми політичної стабільності, слід розглянути роботи Сеймура Мартіна Ліпсета – провідного американського політолога, відомого завдяки ряду праць з основ ліберальної демократії. Політична стабільність є для Ліпсета предметом окремого аналізу. Поділяючи ідеї демократичного елітизму, Ліпсет виділяє специфічні соціально-політичні підстави для стабільності в політичних режимах двох основних типів – демократії і диктатури. Він визначає декілька станів політичної системи. Це стабільна демократія, нестабільна демократія, стабільна диктатура і нестабільна диктатура. Кожний із типів має власні чинники, що сприяють стабілізації або дестабілізації цієї політичної системи. Учений стверджував, що стабільність будь-якого типу політичної системи залежить, перш за все, від його елітарно-масової структури, в якій правлячі еліти мають центральне значення і можуть зберігати охоронцями найважливіші цінності суспільства.

Основну увагу при вивченні основ політичної стабільності американський дослідник приділяє ліберальній демократії західного зразка. На думку С. Ліпсета, чинниками, що сприяють стабільній демократії, є наявність системоутворюючих, конкуруючих партій, які інституціоналізують класовий конфлікт між «середнім класом» і «робочим класом»; відсутність антисистемних партій, що протистоять правилам «політичної гри» і націлені на зміну конституційних основ суспільства; широкий «консенсус», що забезпечує легітимність політичних інститутів, і сприяє ефективності їхньої взаємодії; висока соціальна мобільність, що сприяє встановленню плюралізму в суспільстві та виникненню різноманітних груп тиску, які згладжують класові конфлікти і протистояння партій; ефективна соціально-економічна система, що забезпечує високий рівень добробуту суспільства і високий рівень освіти й охорони здоров'я.

Важливим для дослідження специфіки демократичної стабільності є визначення американським ученим в якості чинника демократичної стабільності – партисипативної політичної культури, що забезпечує широку участь населення у добровільних асоціаціях та інших групах інтересів. Залучення громадськості також забезпечує легітимність влади та сприяє ефективній її реалізації. Легітимність характеризується як визнання влади більшістю суспільства, а ефективність як функціональність методів управління. «Стабільність будь-якого державного ладу, це здатність ухвалювати рішення і забезпечувати їхнє дотримання без відкритого застосування сили. Легітимність пов'язана зі здатністю

системи формувати і підтримувати переконання в тому, що існуючі політичні інститути підходять для даного суспільства. Ефективність характеризує фактичну діяльність і той ступінь задовільності, з якими система виконує основні функції державного управління» [4, с. 205].

Важливу концепцію розуміння демократичної політичної стабільності запропонував видатний американський політолог Габріель Алмонд. Він поєднав макро- і мікропідходи та відповідні теоретичні концепти політики. З одного боку, Г. Алмонд, як і Д. Істон, виходить із припущення про існування макрополітичної системи, яка перебуває у внутрішньому та міжнародному середовищі, а з іншого боку він намагається знайти в синергетичній моделі місце для таких елементів як діяльність партій і групових об'єднань, політичної соціалізації та рекрутування громадян. Таке розуміння проблеми цілком відповідає науковій гіпотезі нашого дослідження. Г. Алмонд в своїх працях вказує на те, що демократична стабільність політичної системи характеризується впливом таких факторів, як ефективність політичної соціалізації; рекрутування еліти та екстраординарної, дистрибутивної та процедурної політики [5, с. 76–77].

У первинному сенсі концептуальна модель Г. Алмонда дещо схожа з розглянутою вище моделлю Д. Істона, хоча в них є істотні розбіжності. Перш за все це стосується широкої функціональної взаємодії як у середині системи, так і з зовнішніми чинниками. Вказані схеми взаємодій є важливими для інтерпретації всього масиву фактичних зв'язків громадських структур та політики, тому є необхідність приділити їм окрему увагу.

У своїй моделі стабільності політичної системи Г. Алмонд виділяє три аналітичних рівні, пов'язуючи групи функцій макросистеми з діяльністю окремих інститутів, груп і навіть індивідів, включених у системну організацію в якості її елементів. Перший блок, так званий «рівень процесу», пов'язаний із «входом», тобто із впливом середовища на стабільність політичної системи. Це проявляється в здійсненні громадськими і політичними інститутами тих чи інших функцій, причому в динамічному, процесуальному розділі: артикуляції інтересів – це чітка заява про інтереси різними груповими об'єднаннями; агрегування інтересів – трансформація різноманітних вимог в офіційні рішення; вироблення політичного курсу парламентом; здійснення політики виконавчою адміністрацією; арбітражу [6, с. 301–309].

Взаємодія соціального середовища з інституціональною системою, таким чином, становить динаміку політичного процесу. На тому ж рівні в концепції Г. Алмонда відбувається «конверсія» інтересів індивідів і груп у відповідні рішення та дії державних органів. Викладена

класична концепція дає можливість ідентифікації кола інститутів, на які чинить вплив громадянське суспільство.

У другому блоці – «рівні системи», відбувається адаптація суспільства до політичної системи, від якої залежать перспективи її стабільного відтворення або, навпаки, радикальної зміни. По-перше, це функція соціалізації індивідів до стандартів і цінностей політичної системи, пов'язана із соціальними інститутами церкви, сім'ї та школи. По-друге, це функція рекрутування прихильників або супротивників системи, активних і пасивних громадян, включаючи тих, хто потім професійно буде займатися політичною діяльністю. І нарешті, по-третє, це функція політичної комунікації, що забезпечується завдяки інформаційній, пропагандистській та маніпулятивній роботі ЗМІ та інших організацій. У перехідний період стабільна політична система слабшає насамперед через дисфункційний характер старих інститутів, що не забезпечують адекватну соціалізацію, рекрутування й ефективну пропаганду [7, с. 157–159]. Даний блок також висвітлює сфери залучення громадськості до політичної діяльності в тому випадку, якщо вони будуть виконувати роль політичних інститутів.

У третьому блоці – «рівні управління», вирішуються вже останні в даному циклі завдання, пов'язані з управлінням колективними ресурсами суспільства. Це отримання або освоєння, наприклад збір податків у державі; структурне регулювання; розподіл ресурсів – виплати пенсій, соціальна допомога тощо. Далі в моделі Г. Алмонда через зворотній зв'язок «цикл» замикається так само, як і в моделі Д. Істона, оскільки результати діяльності «блоку управління», регулювання суспільних ресурсів повинні певним чином змінити соціальне середовище, що в кінцевому підсумку підсилить або послабить стабільність системи управління, тобто політичної системи. На нашу думку, запропонована американським ученим модель найбільш повно розкриває значення і роль громадськості щодо забезпечення стабільності політичної системи, більше того, ефективне функціонування кожного рівня в цій моделі забезпечується демократичними засобами, що також вказує на обов'язковість розгляду і деталізації в нашому дослідженні концепції Г. Алмонда.

Із метою обґрунтування якнайбільш повної концептуалізації такого складного феномену, як політична стабільність, варто до вказаних підходів додати ще декілька теоретичних установок західної політичної науки з метою виявлення специфіки демократичної стабільності. Цікавим є дослідження форм політичної стабільності американського політолога Д. Яворського, який пропонує розмежування між «мінімальною» і «демократичною» стабільністю. Перший з цих двох

термінів означає просто відсутність в державі громадянських війн або інших форм збройних конфліктів. Така стабільність цілком може бути досягнута авторитарними методами. У свою чергу, стабільність «демократична» зв'язується із здатністю демократичних структур швидко реагувати на суспільні настрої, які постійно змінюються. Стабільність розглядається, з цієї точки зору, як функція демократії, що включає участь громадян в управлінні державою за допомогою інститутів громадянського суспільства. Таке концептуальне значення додає категорії «демократична політична стабільність» сутнісних характеристик і вказує на стабілізаційний потенціал громадянського суспільства, який розкривається в умовах демократичних режимів.

Відтак, дослідження значного теоретичного масиву дає можливість зробити висновок, що проблема стабільного політичного розвитку, чинників забезпечення стабільності демократії цікавила багатьох учених різних наукових напрямів. Проведений аналіз дозволив визначити і навести формулювання цього феномену, що найчастіше використовуються в політологічних дослідженнях.

Демократична політична стабільність інтерпретується як модель політичної поведінки і суспільна риса. У цьому визначенні демократична політична стабільність характеризується як стан суспільства, при якому його члени обмежують себе соціально прийнятою поведінкою, розуміючи, що будь-які відхилення від цих норм дестабілізують систему.

Запропоновані визначення демократичної політичної стабільності не вичерпують існуючі в суспільних науках підходи до даного явища та його соціально-політичних підстав. Проте, наведені інтерпретації вказують на те, що демократична політична стабільність завжди представлена взаємодією політичних структур і громадської сфери, причому остання виступає важливим стабілізаційним чинником [8, с. 71].

Таким чином, демократична політична стабільність – це стан політичної системи, який досягається і утримується шляхом засвоєння демократичних цінностей у суспільному житті та партнерською співпрацею держави зі структурами громадянського суспільства й забезпечує своєчасне реагування системи на внутрішні і зовнішні загрози демократичному розвитку.

Бібліографічний список:

1. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем / В. В. Василькова. – СПб. : Лань, 1999. – 478 с.
2. Американская социологическая мысль : Тексты / [Мертон Р., Мид Дж., Парсонс Т., Шюц А.]; под ред. В. И. Добренькова. – М. : Моск. ун-т, 1994. – 495 с.

3. Антология мировой политической мысли : в 5 т. / [Нац. обществ.-науч. фонд, Акад. полит. науки] ; Ред.-науч. совет: Г. Ю. Семигин и др. – М. : Мысль, 1997. – Т. 2 : Зарубежная политическая мысль, XX в. – 1997. – 830 с.
4. Американская социология: перспективы, проблемы, методы / [пер. с англ. В. В. Воронина, Е. В. Зиньковского] ; под ред. Г. В. Осипова. – М. : Прогресс, 1972. – 395 с.
5. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор : учебное пособие / [Алмонд Г., Пауэлл Дж., Дантон Р.] ; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 257 с.
6. Almond G. Comparative politics: Sistem, process, and policy / G. Almond, B. Powell. – Boston : Little Brown, 1978. – 458 p.
7. Almond G. Comparative politics today: A world view / G. Almond, B. Powell – Boston : Little Brown, 1984. – 378 p.
8. Карчевська Олена Василівна. Інституціоналізація громадянського суспільства як чинник формування демократичної політичної стабільності в сучасній Україні : дис. ... канд. політ. наук; спеціальність 23.00.03 – політичні інститути та процеси. – Луганськ : Луганський національний університет імені В. Даля, 2009. – 213 с.

Рассматриваются основные подходы к анализу политической стабильности в контексте демократической политической системы. Приводятся известные модели современного общества, разработанные зарубежными специалистами. Раскрывается саморганизационный потенциал, присущий любой сложной динамической системе, который срабатывает в экстренной ситуации и обеспечивает стабильность политической системы. Показано, что взаимодействие социальной среды с институциональной системой составляет динамику политического процесса.

The basic going is examined near the analysis of political stability in the context of the democratic political system. The known models over of modern society, developed foreign specialists, are brought. Samorganizatsionnyy potential, inherent any difficult dynamic system, opens up, which works in an urgent situation and provides stability of the political system. It is rotined that co-operating of social environment with the institutional system makes the dynamics of political process.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2015